

נתינת הערים על ידי שלמה לחירם

שם הסטודנט : הלל בן שלמה

מס' ת"ז : 034458042

מס' טל' נייד : 0527038778

דוא"ל : hillel841@gmail.com

שם המנחה : הרב יובל ואדעי

שם הקורס : סמינריונית בתנ"ך

תאריך : אייר תשפ"ב

תוכן עניינים

3.....	מבוא
4.....	פרק א: יישוב הסתירה בין מלכים לבין דברי הימים
4.....	ההבדל בין ספר מלכים לספר דברי הימים
5.....	שיטת רד"ק ורלב"ג: הסיפורים משלימים אחד את השני
6.....	קשיים בשיטת רד"ק ורלב"ג
7.....	אברבנאל ומלבי"ם: אלו אותם ערים
9.....	פרק ב: מכירת הערים לגוי – מהו ההיתר ההלכתי?
9.....	האם מותר לעשות הסכם חילופי שטחים?
11.....	האם מותר למכור לגוי באופן מוחלט את פירות הקרקע?
12.....	האם למלך יש היתר מיוחד?
14.....	האם הערים ששלמה נתן היו בארץ ישראל?
16.....	פרק ג: מי היה חירם מלך צור?
16.....	האם היו שני אנשים בשם חירם?
16.....	מדרש שכל טוב: חירם מלך צור היה ישראלי גמור
17.....	ספר "מעשה אברהם": חירם היה גר צדק
17.....	תוספות: חירם היה גר תושב
19.....	סיכום
21.....	ביבליוגרפיה

בתיאור המופיע בספר מלכים נאמר על שלמה המלך, כי אחרי עשרים שנות הבנייה של בית המקדש ושל ארמון המלך, בהם קיבל שלמה סיוע מחירם מלך צור, שלמה המלך נתן לחירם "עשרים עיר בארץ הגליל".

כמה שאלות מתעוררות מקריאת הפסוקים, ונשתדל לעסוק בהם בעבודתנו. השאלה הראשונה מתייחסת לעצם הסיפור. מה בעצם קרה? האומנם שלמה נתן או מכר לשלמה ערים בארץ ישראל? מקריאת פסוקי ספר דברי הימים, מצטיירת תמונה שונה לחלוטין. שם דווקא מסופר על ערים שחירם נתן לשלמה. בפרק הראשון נביא את הסברי המפרשים, ביישוב הסתירה לכאורה שבין הפסוקים.

בפרק השני נעסוק בשאלה ההלכתית העומדת מאחורי מסירת הערים לחירם. באיזה מציאות מותר למכור ערים לגוי בארץ ישראל? כיצד מבארים המפרשים את הסיפור שלפנינו?

הנחת היסוד העומדת בדיון שבשני הפרקים הראשונים היא, כי חירם מלך צור היה גוי, ועל כן יש לדון באיסור מכירת השטחים אליו. אולם הנחת יסוד זו אינה מוסכמת. בפרק השלישי נעסוק בדמותו של חירם מלך צור, ובאפשרויות השונות בהגדרתו, על פי דברי המפרשים.

נקווה לברר ולבאר את הדברים בצורה אמיתית ונכונה, ולראות במהרה בבנין המקדש, בחזרת המלוכה, ובשליטה מלאה בארץ ישראל השלמה.

פרק א: יישוב הסתירה בין מלכים לבין דברי הימים

בספר מלכים (מל"א ט', י-יג) מסופר, כי שלמה המלך נתן לחירם עשרים ערים, אם כי ערים אלו לא מצאו חן בעיני חירם:

וַיְהִי מִקְצֵה עֶשְׂרִים שָׁנָה אֲשֶׁר־בָּנָה שְׁלֹמֹה אֶת־שְׁנֵי הַבְּתָיִם אֶת־בַּיִת ה' וְאֶת־בַּיִת הַמִּזְבֵּחַ: חִירָם מֶלֶךְ־צֹר נָשָׂא אֶת־שְׁלֹמֹה בַּעֲצֵי אֲרָזִים וּבַעֲצֵי בְרוֹשִׁים וּבְזָהָב לְכָל־חֶפְצוֹ אֲזִי יִתֵּן הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה לְחִירָם עֶשְׂרִים עִיר בְּאֶרֶץ הַגִּלִּיל: וַיֵּצֵא חִירָם מִצֹּר לְרֵאוֹת אֶת־הָעָרִים אֲשֶׁר נָתַן־לּוֹ שְׁלֹמֹה וְלֹא יָשְׂרוּ בְּעֵינָיו: וַיֹּאמֶר מָה הָעָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר־נָתַתָּה לִּי אֲחִי וַיִּקְרָא לָהֶם אֶרֶץ כְּבוֹל עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

לעומת זאת, בספר דברי הימים (דה"ב ח', א-ב) לא מסופר כלל על ערים ששלמה נתן לחירם, אלא דווקא להיפך, נזכר כי חירם נתן ערים לשלמה:

וַיְהִי מִקְצֵה עֶשְׂרִים שָׁנָה אֲשֶׁר בָּנָה שְׁלֹמֹה אֶת־בַּיִת ה' וְאֶת־בַּיִתוֹ:
וְהָעָרִים אֲשֶׁר נָתַן חִירָם לְשְׁלֹמֹה בָּנָה שְׁלֹמֹה אֹתָם וַיּוֹשֶׁב שָׁם אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

על הסתירה בין מלכים לדברי הימים עמדו רבים מן המפרשים, אשר הציעו הצעות שונות בניסיון ליישבה. שתי גישות מרכזיות מופיעות בדבריהם:

הגישה האחת, הנזכרת בדברי רד"ק ורלב"ג, רואה בשני התיאורים השלמות אחת לשני, שבצירופן ניתן להבין את התמונה השלמה. לפי הבנתם, שני הדברים התרחשו. שלמה נתן ערים לחירם, וחירם נתן ערים לשלמה.

הגישה השנייה, של אברבנאל ומלבי"ם, מאחדת בין שני הסיפורים והופכת אותם לסיפור אחד. התיאור שבספר מלכים הוא התיאור המרכזי, ואילו התיאור שבדברי הימים, הוא קיצור וסיכום הסיפור. לפי דעתם, שלמה באמת נתן לחירם – אלא שחירם החזיר אותם לשלמה, אחרי שערים אלו לא מצאו חן בעיניו. שני התיאורים מתייחסים לאותן ערים.¹

ההבדל בין ספר מלכים לספר דברי הימים

¹ לא מסתבר לנקוט בגישה שלישית, הרואה כעיקר את הסיפור בדברי הימים, משום שהתיאור המפורט הוא התיאור המופיע בספר מלכים, ואילו התיאור בספר דברי הימים הוא קצר מאוד. לא רק הפירוט מלמד על מרכזיות הסיפור במלכים, אלא גם תיאור הדברים המובא שם כסיפור רציף, כהמשך ברור לבנין המקדש ולסיוע שחירם נתן לשלמה; בניגוד לתיאור בדברי הימים, שנראה קטוע, מדבר על ערים מסוימות שלא נזכרו קודם, כתיאור הלקוח ממקום אחר, בלי שיהיה ברור ההקשר שלו.

בטרם נתייחס בפירוט לגישות הנזכרות, חשוב לעמוד על נקודה משמעותית בהקשר זה - ההבדל שבין שני הספרים שלפנינו. ספר מלכים עוסק בתיאור ההתרחשויות של המלוכה, החל מאחרית ימיו של דוד, ועד לחורבן בית המקדש. ספר מלכים מהווה המשך למסופר בספר שמואל על תחילת המלוכה בישראל, והוא מפרט בהרחבה - על מלכי ישראל ועל מלכי יהודה.

לעומתו, ספר דברי הימים בדרך כלל אינו מפרט התרחשויות באריכות. הוא מתאר את שושלת הדורות עד למלוכה בית דוד, ומשם ואילך הוא מרחיב לגבי מלכי יהודה. מלכי ישראל נזכרים בו רק בדרך אגב. זהו בעצם ספר דברי הימים – למלכי יהודה.² סיפורים שאינם לכבודה של מלכות בית דוד, כמו חטא דוד ובת שבע, והמרידות של אבשלום ואדוניהו – לא מופיעים בו.

על פי זה ניתן גם לומר, שאם יש פחיתות כבוד בנתינת ערים על ידי שלמה לחירם, הרי שזהו דבר הגיוני, שהוא לא יוזכר בספר דברי הימים.³

שיטת רד"ק ורלב"ג: הסיפורים משלימים אחד את השני

כותב רד"ק בפירושו למלכים (מל"א ט', י) :

ובדברי הימים אומר, כי חירם נתן לשלמה עשרים עיר בארצו והושיב שם בני ישראל, וכן היה. כי חירם נתן לשלמה עשרים עיר בארצו - ושלמה גם כן נתן לחירם עשרים עיר בארץ הגליל. וזה עשו לחזק הברית ביניהם. וזכר בזה הספר מה שנתן שלמה לחירם, וזכר בדברי הימים מה שנתן חירם לשלמה.

לדברי רד"ק, היה כאן הסכם בין שני הצדדים, ובמסגרתו ניתנו ערים לשלמה בתמורה לערים שהוא נתן לחירם. לא היתה כאן מתנה או מכירה של ערים, אלא הסכם חליפין. בדומה לזה כותב גם רלב"ג שם: "כבר נזכר בספר דברי הימים, כי חירם נתן גם כן לשלמה עיירות - הושיב בהם את בני ישראל - וראוי היה להיות כן, כי לא יתכן למלך למעט ארץ ישראל". תופעה זו שבה מקור אחד

² כך נזכר בדברי המפרש לדברי הימים (דה"ב ג', ח), שספר זה הוא ספר דברי הימים למלכי יהודה (מפרש זה נקרא פעמים רבות בדברי מחברים שונים בשם רש"י או 'המיוחס לרש"י', מאחר שאין לפנינו פירוש של רש"י על ספר דברי הימים. אולם מפרש זה אינו רש"י, ופעם אחת הוא בעצמו מצטט את רש"י). אמנם, יש מפרשים מדבריהם עולה, כי היה ספר אחר בשם זה, והוא אינו ספר דברי הימים המצוי לפנינו (ראה למשל דברי אברבנאל בהקדמתו לספר מלכים). כך היא גם הגישה הרווחת בעולם המחקר (ראה למשל בסדרת הספרים "מקרא לישראל" בכרך הפירוש על ספר מלכים, מאת מרדכי כוגן, עמודים 15-19).

³ ישנה טענה המופיעה בכמה מספרי מבקרי המקרא, כי הסיפור העיקרי הוא אכן הסיפור במלכים, ואילו בסיפור שבדברי הימים נערך תיקון לכבודו של שלמה – בניגוד למה שקרה במציאות (יצחק קלימי, "ספר דברי הימים – כתיבה היסטורית ואמצעים ספרותיים" עמוד 44; אלכסנדר רופא, "מבוא לספרות המקרא" עמוד 173). הנחת היסוד של כותבים אלו, כי ייתכן שמחבר ספר דברי הימים כתב דברים שאינם נכונים, נובעת מתוך הכחשה של המסורת, שכתבי התנ"ך נכתבו ברוח הקודש (כפי שמבואר בתלמוד במסכת מגילה ז, א). הכחשה זו גורמת להם להעלות השערות המטילות ספק במהימנות הכותב, למרות שאין כל יסוד וביסוס להשערות אלו. נכון הוא, שהספר אינו מזכיר פרטים המוזכרים בשמואל ובמלכים, ויש מקום להבנה שישנן השמטות מכוונות, אולם לטעון שהמופיע בספר מהווה תיקון ושינוי גמור ממה שהיה באמת – בניגוד למתואר במלכים, קרוב לוודאי, שזהו דבר מופרך.

אינו מביא בפנינו את התמונה השלמה של הסיפור, ויש צורך במקור משלים נוסף, מצויה במקומות אחרים, ומבוארת בדברי חז"ל, שדברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר.⁴

רלב"ג מוסיף בדבריו טעם נוסף להבנה הנזכרת ביישוב הסתירה, שלא ייתכן ששלמה המלך ימעט משטח ארץ ישראל. ייתכן שהכוונה היא מבחינה הלכתית, כפי שיוסבר בע"ה בפרק הבא, וייתכן שהכוונה היא מבחינת תוקפו של המלך, כמנהיג העם. אין זה מכובד, שהוא יצמצם את השטח שבשליטתו.⁵

קשיים בשיטת רד"ק ורלב"ג

פירוש זה אמנם מיישב את המתואר בכתוב, אך נראה, שיש בו לפחות שלושה קשיים. קודם כל, הוא אינו מסביר את ההשמטה לפנינו בכל אחד מהמקומות. את ההשמטה בספר דברי הימים ניתן לבאר בדוחק, על פי מה שכתבנו לעיל, שספר זה אינו מזכיר פרטים שיש בהם פחיתות כבוד למלכות בית דוד.⁶ אולם מדוע בספר מלכים לא הוזכר חלקו של חירם – הערים שהוא נתן לשלמה? ובפרט, שנזכרים שם דברים אחרים שהוא נתן לשלמה (עצי ארזים ועצי ברושים וזהב).

רד"ק עצמו בדברי הימים רומז לקושי זה, אך הוא בכל זאת חוזר וכותב כמו שהוא פירש בספר מלכים. אמנם, בפירושו בדברי הימים הוא מוסיף שתי מילים, שכנראה יכולות להעיד על חוסר בטחונו בפירוש זה: "ייתכן לפרש...".⁷

הקושי השני הוא, שאם אכן היה כאן הסכם בין שני הצדדים, הרי שהעיקר חסר כאן מן הספר. מדוע לא כתוב על ההסכם? לשון הכתוב במלכים "אז יתן המלך שלמה לחירם", משתמעת כמתנה גמורה, לא כחלק מהסכם. אזכור הסיוע של חירם לשלמה בבנין הבית, יכול לבאר את הסיבה בגללה שלמה נותן לחירם מתנה. כך גם עולה מדברי מצודת דוד במלכים שם: "נתן המלך לחירם לתשלום גמול, מלבד השמן והחיטים האמור למעלה".⁸ אולם קשה להכניס ללשון הפסוק הבנה בדבר הסכם שהיה כאן.

⁴ תלמוד ירושלמי, ראש השנה ג,ה. ובדומה לזה בלשון מצודת דוד המובא להלן בהערה 8 - "מה שסתם זה גילה זה".
⁵ רלב"ג אינו כותב בפירושו, שהיה הסכם בין הצדדים – אבל נראה להבין כן מדבריו, שלא יתכן שהמלך ימעט את הארץ, והיינו, שנתינת הערים היתה בשביל תמורה, כדי שלא למעט מהשטח עליו שולטים בארץ ישראל.

⁶ זהו הסבר דחוק, משום שאם אכן היה כאן הסכם בין שני הצדדים, לא כל כך ברור מהי פחיתות הכבוד בכך, ששלמה מילא את חלקו בהסכם זה.

⁷ לשון רד"ק: "ובספר מלכים אומר כי שלמה נתן לחירם עשרים עיר בארץ הגליל ואינו אומר שנתן לשלמה אלא עצי ארזים ועצי ברושים וזהב, יתכן לפרש כי נתן חירם לשלמה ערים בארצו, והושיב שם בני ישראל כדי להתחזק בהם ושלמה גם כן נתן לחירם ערים בגליל וזה היה לחזק הברית ביניהם וזכר במלכים מה שנתן שלמה לחירם וזכר בזה הספר מה שנתן חירם לשלמה".

⁸ בספר מלכים (מל"א ה', כד-כה) מתוארת העזרה שנתן חירם לשלמה במהלך הבנייה, והתמורה שהוא קבל עבורה: "ויהי חירום נותן לשלמה עצי ארזים ועצי ברושים כל חפצו. ושלמה נתן לחירם עשרים אלף כור חיטים מכולת לביתו, ועשרים כור שמן כתית – כה יתן שלמה לחירם שנה בשנה". מדברי מצודת דוד נראה להבין, שעם סיום הבנייה, שלמה המלך נתן עוד מתנה לחירם, של עשרים ערים בארץ הגליל, פרט למתנה השנתית הקבועה.

גם מהתיאור בדברי הימים "והערים אשר נתן חורם לשלמה", לא משתמע שמדובר על ערים שנתנו במסגרת הסכם – אלא כערים שהועברו במתנה גמורה. כתוב זה נראה כמתייחס לסיפור ידוע, על ערים ששלמה קבל. אולי מדובר בערים שחירם נתן כחלק מהסיוע לבנין קודם לכן, ואולי מדובר במתנה חדשה שנתנה לאחר סיום הבנייה. אבל להסביר שאלו ערים שנתנו כחלק מהסכם בין שני הצדדים – זהו חידוש גדול, שאינו מופיע בכתוב.⁹

קושי שלישי, הוא תגובתו של חירם לשלמה, הדוחה את מתנתו של שלמה – תגובה שאינה נראית מתאימה לברית של אחוה ושלו.¹⁰

אברבנאל ומלבי"ם: אלו אותם ערים

אברבנאל בפירושו למלכים מבאר, כי לא מדובר בערים שונות בספרים הללו אלא באותן ערים ממש. והיינו, שאחרי שלמה נתן את הערים בגליל לחירם, חירם החזיר אותם לשלמה, משום שהן לא מצאו חן בעיניו, כמתואר בספר מלכים. ממילא, לא קשה כלל מה שנתנת הערים לחירם אינה מוזכרת בדברי הימים, משום שהתיאור בדברי הימים אינו אלא התקציר והמסקנה מהמסופר במלכים – שבסוף שלמה הושיב את בני ישראל בערים הללו. ומאחר שזכר בספר מלכים, שהערים לא מצאו חן בעיני חירם, הרי שאין כאן השמטה של התיאור על נתינת הערים לשלמה.

להבנת אברבנאל, אין המדובר במתנה בתמורה לסיוע של חירם לבנין הבית אלא במילוי ההתחייבות של שלמה לתת לחירם חיטים ושמן בתמורה לעצי הארזים ועצי הברושים שהוא נתן

מצודת דוד בפירושו למלכים אינו מתייחס לסתירת הפסוקים בין מלכים לדברי הימים, ונראה לכאורה, שהוא לא הבין כמו רד"ק ורלב"ג (אלא יש להסביר באופן אחר, אולי כמו אברבנאל ומלבי"ם דלהלן). אמנם, בפירושו לדברי הימים כותב מצודת דוד: "ובמלכים א לא הוזכר מן הערים שנתן חירם לשלמה כי אם מן הערים שנתן שלמה לחירם, וכן דרך המקרא - מה שנתם זה גלה זה" (לפנינו קטע זה בפירושו מופיע בתוך סוגריים עגולות, אך אין לנו סיבה להניח שהוא אינו מדברי המחבר). דברים אלו נראים כמתאימים דווקא לפירוש רד"ק ורלב"ג, אם כי הוא אינו מזכיר את מה שהם כותבים, שדברים אלו היו במסגרת הסכם ביניהם.

⁹ וכך הקשה אברבנאל במלכים שם: "ורחוק הוא אצלי שיתן חירם עיירות לשלמה ויקח עיירות ממנו ולא יזכור הכתוב זה עם זה, ויזכור שם מה שנתן חירם לשלמה וכאן מה שנתן שלמה לחירם".

¹⁰ בדומה לזה כותב אברבנאל: "גם אינו מתישב אצלי מאמר חירם 'מה הערים האלה אשר נתת לי אחי ויקראם ארץ כבול', והיה בזה מבזה מתנת שלמה, ואיך נשארה אם כן אחריהם האהבה שזכרה בכתוב?". כלומר: אם נאמר ששלמה רצה לכרות ברית אהבה ואחוה, ולכן הוא נתן לחירם ערים במסגרת הסכם כולל – אולם חירם לא רצה את הערים הללו ואף ביזה את שלמה על מתנה זו, שלא היתה נחשבת בעיניו – הרי שלא היתה אמורה להתגשם מטרתו של שלמה, ולא היו שוררים ביניהם אהבה ואחוה. בפרט, אם הוא נתן לשלמה ערים אחרות תמורתן, שהיו שוות לדעתו הרבה יותר. אולם מהמשך הפסוקים עולה, שיחסי האהבה ביניהם נשארו, שמיד לאחר מכן כתוב, שחירם שלח לשלמה מאה ועשרים ככר זהב.

קושיה זו אינה נראית כקושיה כל כך משמעותית, שהרי ניתן לומר, שחירם באמת לא אהב את הערים הללו, אך בכל זאת הוא העריך את רצונו של שלמה לכבדו ולהעניק לו את הערים, בפרט אם היה זה במסגרת הסכם שלום, ועל כן נשמרו ביניהם יחסי האהבה והאחוה. אכן, אנחנו הזכרנו קושיה את עצם תגובת חירם המופיעה בכתוב, שבאמת אינה מתאימה להסכם שלום. ובוודאי אם נאמר, שההסכם בוטל עקב חוסר שביעות רצונו של חירם, הרי שהכתוב היה צריך להזכיר זאת, ושמה היה עליו להשמיט את הסיפור כולו.

לו כסיוע לבנייה (ראה הפסוקים המצוטטים בהערה 8). והיינו, ששלמה המלך לא נתן לחירם את הערים האלו בשביל לשלוט על יושביהם, אלא בשביל שעבדיו של חירם יעבדו שם ויוציאו משם את התבואה אותה הוא צריך להעביר לחירם. אמנם, חירם חשב שהערים הללו אינן טובות, ולא ניתן יהיה להוציא משם כאלו כמויות של חיטים ושמן, ועל כן הוא העדיף שלא לקבלם. לאחר מכן, שלמה המלך הושיב שם מבני ישראל, והם הצליחו לעבד את האדמה ולהוציא משם את הכמויות הנדרשות.

כך גם כותב מלבי"ם (מלכים שם): "וזה שנזכר בדברי הימים, שהערים אשר נתן חירם לשלמה (ר"ל שנתן לו בחזרה) בנה שלמה אותם ויושב שם את בני ישראל - שהם יעבדו אדמתה ויתנו העשרים אלף כורים לחירם, ועל ידי כך נשאר ביניהם ההתקשרות להבא...".

על פי המוסבר לעיל במשמעות ספר דברי הימים, ברור מדוע לא נזכרת המתנה הראשונית ודחייתה על ידי חירם – שהרי דבר זה אינו נראה כמכובד עבור שלמה המלך. המסקנה לפיה הערים נשארות בידי שלמה, והוא מושיב שם את בני ישראל לעבוד ולהוציא משם את התבואה הנדרשת, היא מסקנה ראויה ומכובדת, שחשיבות אזכורה בדברי הימים ברורה.

פרק ב: מכירת הערים לגוי – מהו ההיתר ההלכתי?

בנתינת ערים מארץ ישראל למלך זר, ישנה בעייה הלכתית. על פי המבואר בתלמוד ובפוסקים, לא רק שנתנת ערים לגויים אסורה. אפילו מכירת שטח בארץ לגוי אסורה. כך למדים מהפסוק "לא תחנם", שאסור לתת להם 'חניה' בקרקע.¹¹ בהנחה ששלמה נהג על פי ההלכה - כיצד ניתן להבין את מעשהו של שלמה המלך, בנתינת הערים לחירם?¹²

שאלה זו עומדת ברקע הדיון של הפרשנים על פסוקים אלו. לשאלה זו ישנן גם השלכות הלכתיות מעשיות גדולות, בנוגע לנתינת או מכירת קרקעות לגויים בימינו. בפרק שלפנינו נעסוק בהסברים שנכתבו בעניין.

האם מותר לעשות הסכם חילופי שטחים?

על פי המבואר בפרק הקודם, לדעת רד"ק ורלב"ג, שלמה לא נתן או מכר את הערים הללו לחירם, אלא היה כאן הסכם הדדי, שבמסגרתו הועברו הערים הללו אל חירם מלך צור, בתמורה לערים שחירם העביר לשלמה.

מסתבר לומר בדעתם, כי כל האיסור למכור שטח לגויים בארץ ישראל, נובע מהצמצום של אחיזת ישראל בארץ. אולם כאשר מקבלים שטח אחר תמורתו, אין בכך בעיה, שהרי לא מצטמצמת אחיזת ישראל בארץ. והיינו, שאין רשות לתת לגויים 'חניה' בקרקע, כאשר הם אינם נמצאים בקרקע. אולם כאשר כבר יש להם 'חניה', הרי שבחילופי השטחים לא נותנים להם 'חניה' אלא רק משנים את המקום שבו הם כבר חונים.

הסבר זה יכול להיות נכון, רק אם השטח אותו מקבלים הוא בארץ ישראל. אולם אם מקבלים שטח בחוץ לארץ בתמורה לשטח זה, הרי שאנו נותנים 'חניה' בארץ ישראל, שלא היתה קודם לכן, וככל הנראה, רד"ק ורלב"ג יסכימו, שבמקרה כזה לא ניתן לערוך הסכם חילופי שטחים.¹³

¹¹ תלמוד בבלי, עבודה זרה כ,א. רמב"ם הלכות עבודה זרה י,ד. שולחן ערוך, יורה דעה קנא,ח.

¹² הרב יעקב אריאל בספרו "באהלה של תורה" חלק ד (עמוד 102) כותב, כי אין כל ראייה ששלמה אכן נהג כהלכה. ואף על פי שלא מצאנו בחז"ל שמתחו עליו ביקורת על כך, הרי שלמעשה הערים לא נתנו לחירם, מאחר שהוא לא חפץ בהם; וממילא אין מקום לביקורת עליו. לדבריו, יש לדקדק מלשון הכתוב "אז יתן המלך שלמה לחירם", שהוא לא נתן בפועל – כמו שחז"ל דורשים על הפסוק "אז יבנה שלמה במה לכמוש" (מלכים א יא,ז), שהוא לא בנה בפועל במה לעבודה זרה, אלא "שבקש לבנות ולא בנה" (שבת נו,א). גם כאן, הוא בקש לתת ערים לחירם, אך בפועל הוא לא נתן לו את הערים הללו.

גם בדברי מחברים אחרים שהתייחסו לברית בין שלמה לחירם אנו מוצאים מי שכותב, כי התוצאה של ברית זו לא היתה טובה; כמובא בדברי הנביאים על הפרת הברית מצד צור "על שלושה פשעי צור... ולא זכר ברית אחים" (עמוס א,ט), ושמתחה על חורבן ירושלים (יחזקאל כו,ב). בספר מקדש מלך מאת הרב יגאל אריאל (חיספין תשנ"ד; עמודים 61-63), תולה בברית זו את חורבן בית המקדש; וגם הרב יהודה זולדן במאמרו (אמונת עתיד, מכון התורה והארץ, גיליון 62, אדר ב'-ניסן תשס"ה, עמודים 39-47) מותח ביקורת על הברית ביניהם.

¹³ הרב ראובן כץ (שהיה רב העיר פתח תקוה) כתב על פי דברי רד"ק, כי מותר למכור קרקע לגוי בארץ ישראל בתמורה לקרקע בחוץ לארץ. על פי זה הוא רצה לומר, שאין למנוע מבחינה חוקית מכירת קרקעות לערבים בארץ ישראל, כל זמן שבארצות ערב מאפשרים ליהודים לקנות קרקעות (במאמרו "חוק ומשפט במדינת ישראל", עמודים כו-לה בתוך

כך גם יש מי שמדקדק מלשון הרמב"ם, הכותב לגבי איסור מכירת הקרקעות לגוי, שכאשר לא יהיה להם קרקע, הרי ששיבתם בארץ תהיה ישיבת ארעי; וממילא יש לומר, שאם כבר יש להם קרקע קודם לכן, הרי שחילופי השטחים בארץ, אינו גורם להם לקביעות חדשה.¹⁴

יש לציין, שרד"ק כותב בשם ספר דברי הימים, שחירם נתן לשלמה עשרים ערים גם כן – אולם בספר דברי הימים לא כתוב כמה ערים נתן חירם לשלמה. נראה לומר, כי להבנת רד"ק, אין להעלות על הדעת, ששלמה נתן לחירם יותר מאשר הוא קיבל – וסביר להניח לפי שיטתו, שההיתר לגבי חילופי שטחים הוא רק כאשר מקבלים שטח מקביל תמורת השטח שנמסר (או על כל פנים שטח גדול יותר), ובוודאי שלא שטח קטן יותר.

"התורה והמדינה" קובץ ט, תשי"ט; אות ו). על דברים אלו האריך לתמוה הרב עובדיה יוסף, שהרי גם לפי הרד"ק, מדובר בהסכם של חילופין ברגע אחד, ולא בחוק כללי; ובכל אופן, יש כאן נתינת 'חניה' לגוי בארץ ישראל, ואין כל תועלת בקבלת שטח בחוץ לארץ תמורתו (יביע אומר חלק י, יורה דעה סימן מא, אות ד).

נראה, שהרב כץ סבר, שהערים שנתנו על ידי חירם לשלמה לא היו בתוך שטח ארץ ישראל. כך גם עולה מדברי הרב בצלאל זילטי שכתב לתרץ, כי כאשר הגוי נשאר להתגורר בחוץ לארץ, אפשר למכור לו ערים בארץ (קובץ תורה שבעל פה יא, עמודים מג-נד). עצם הסברה נראית תמוהה, שהרי ברגע שאתה מוכר לו ערים בארץ, אתה מאפשר לו את האחיזה בארץ, ומי יתחייב לך שהוא יישאר כל הזמן בחוץ לארץ. הרב זילטי עצמו מציין, כי בספר "דינא דחיי" לבעל כנסת הגדולה, מפורש שלא כדבריו. בכל אופן, הנחת היסוד שלו היא, שחירם לא היה בארץ.

גם בספר דרך אמונה (הלכות תרומות, ציון ההלכה פרק א אות קעה) הרב קנייבסקי טוען, שצור אינה חלק מארץ ישראל, לאור העובדה ששלטו בה בה מלכים בזמן שלמה, ואם כן היא לא נכבשה על ידי עולי מצרים. לדבריו, יש לחלק בין צור של ימינו לצור שבמקרא, שצור שבמקרא היתה אי בים.

אכן, ההבנה הפשוטה היא, שכלל השטח בו שלט מלך צור, היה חלק בלתי נפרד מארץ ישראל, הנמצא בשטח הלבנון. עם ישראל הצטווה לרשת את הלבנון, בתחילת ספר דברים (א, ז-ח): "פנו וסעו לכם ובואו... ארץ הכנעני והלבנון... בואו ורשו את הארץ...". גם בספר יהושע (יג, ו) אנו מוצאים, כי יש להוריש את כל הלבנון וכל הצידונים; ועיר מבצר צור נזכרת בנחלת שבט אשר (יט, כט). וכך מדגיש בעניין זה בספר "שדה יחזקאל" (הרב יחזקאל מוצפי, ירושלים תשס"ט; חלק ב סימן כח), שצור היא חלק מארץ ישראל. לדעתו, היו שם ערים בהם גרו גויים, ושלמה נתן אותם לחירם, רק לגבות מהם מיסים, אך היא עדיין היתה בשליטתו (וכן כותב גם הרב יהודה זולדן במאמרו הנ"ל).

סברה הפוכה כותב הראי"ה קוק במבוא לספר שבת הארץ (פרק יב) בשם הרב זלמן שך, שבגוי שכבר יושב בארץ, אין איסור "לא תחנם", שהרי כבר יש לו חניה בקרקע; וחזק שוב סברה זו כנגד המשיגים עליה, בשו"ת משפט כהן (סימן סח) – אם כי הבהיר שם, שאין לסמוך על הסברה בפני עצמה להקל, אלא שלכתחילה המליץ בהיתר המכירה בשנת השמיטה, למכור דווקא לגוי כזה. החזון איש חלק על דברים אלו בחריפות (שביעית כד, א) וכתב, שאין כל חילוק בין אם כבר יש לו קרקע בארץ או לא, וחלילה להקל באיסור תורה כזה. וכך כתב הרב טיקוצ'נינסקי כנגד סברה זו (ספר השמיטה עמוד קח).

¹⁴ רבי שניאור מלובלין, בתשובה המופיעה שו"ת זכר שמחה (פרנקפורט דמיין, תרפ"ה, סימן רט"ו אות ז). באופן זה הוא מסביר שם את ההסכם בין שלמה לחירם, ואף הוא מדגיש, שדווקא באופן זה מותר לעשות הסכם חילופין, אבל לא במקרה שלא היתה לגוי קרקע בארץ כלל, והוא מעוניין לתת קרקע בחו"ל תמורת הקרקע בארץ (דבריו נאמרו דווקא במקרה של חילופין, אם כי לסברת הרב זלמן שך שבהערה הקודמת, גם בלי חילופין הדבר מותר).

הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, חלק ד סימן א) כתב על אפשרות הסכם החילופין שכותב רלב"ג, כי אפשרות כזו אינה עומדת בפני ביקורת ההלכה – "וזה פשוט וברור ביותר, כמובן לכל ישר הולך". הוא מצטט את רבי שניאור מלובלין הנ"ל כמי שדחה הסבר זה, ומזכיר את שו"ת ציץ אליעזר (חלק ו סימן לא) המצטט אותו. אולם למרות שהוא כל כך בטוח בזה, והוא כותב על כך "והדברים ארוכים ביותר ואכמ"ל" – נראה, שהציטוט שלו אינו נכון. כי כפי שנתבאר, הסתייגות רבי שניאור מלובלין היתה דווקא כשלא היתה לגוי קרקע בארץ ישראל, אבל אם היתה לגוי קרקע, הרי שהדבר מותר. ואולי הרב חיים דוד הלוי סבר כדברי הרב כץ והרב זילטי שבהערה הקודמת, שהערים שחירם נתן לא היו בארץ ישראל.

כך גם אנו מוצאים בדברי הרלב"ג בתועלותיו (מלכים א פרק יא התועלת השלושים וארבעה) שהוא מדגיש, כי לא ראוי למלך למעט מארץ ישראל: "וכאשר יביא ההכרח לתת ממנה, ראוי שיתן מה שהוא יותר מעט התועלת, ולזה ספר, שהעשרים עיר שנתן שלמה לחירם היו ארץ כבול, ואף ע"פ שכבר נתן לו חירם עיירות אחרות כמו שזכר בספר דברי הימים". כלומר: שלמה נתן לחירם ערים שהיו פחותות בחשיבותן מאשר הערים שחירם נתן לשלמה.¹⁵

לפי אברבנאל ומלבי"ם, השוללים את פירוש רד"ק ורלב"ג – בין היתר גם מהסיבה ההלכתית – יש לומר, כי אסור לעשות הסכם חילופי שטחים עם גויים. לפי שיטתם, איסור נתינת 'חניה' בקרקע נכון גם במקרה שלגוי כבר יש 'חניה' בארץ. ייתכן לומר בטעם הדבר, שבנתינת קרקע לגוי, הרי שאנחנו פוגעים בקדושה שלה. הן מצד הקדושה העצמית של הארץ, בהיותה נחלת אבותינו, ומתנה אלוקית השייכת לנו; והן מצד המצוות התלויות בארץ, שכבר לא יתקיימו בה על ידי הגוי.¹⁶

האם מותר למכור לגוי באופן מוחלט את פירות הקרקע?

בספר "מלאכת הקודש" מסביר כדברי אברבנאל ומלבי"ם, שמדובר רק במכירה של פירות הקרקע ולא של הערים עצמן, בגלל הבעייתיות ההלכתית של מכירת שטח לגוי בארץ ישראל.¹⁷ לדבריו, שלמה המלך נקט כמו ההלכה המקובלת, שקנין של פירות אינו נחשב לקנין של גוף הקרקע.¹⁸

אמנם, גם על הסבר זה יש שהעירו על בעייתיות הלכתית, משתי סיבות. קודם כל, ישנה דעה הסוברת, כי קנין הפירות אכן נחשב לקנין הגוף. לפי דעה זו, אסור היה לשלמה למכור את הערים לחירם. פרט לכך, גם אם נאמר, שקנין הפירות אינו נחשב לקנין הגוף; יש מקום לומר, כי דווקא

¹⁵ דברי הרלב"ג מתבססים גם על ההנחה שהכינוי "ארץ כבול" הוא כינוי שלילי לערים אלו, כדברי חז"ל בגמרא בשבת, כמובא להלן בהערה 30. לא מסתבר לעני"ד להניח, ששלמה התכוון לרמות את חירם ולתת לו שלא מדעתו ערים שאינן חשובות כל כך בתמורה למה שהוא נתן לו; ובוודאי שלא מסתבר לומר, ששלמה לא התכוון כלל לתת לו את הערים – והוא נתן ערים שהוא ידע שחירם לא ירצה לקבלם.

ותמוה בעיני שבספר "נחלת יעקב" מאת הרב יעקב זיסברג (עמוד 700) כותב כך בשם הרב ראובן מרגליות בספר "זקוף הקומה", ובשם הרב שמואל וורנר בקובץ תורה שבעל פה כא: "שבמעשה זה התגלתה חוכמתו של החכם באדם, שידע לקחת ולא לתת". והמעייין במקורות הללו יראה, כי הם ביארו כדברי הרלב"ג הללו, ולא כמו שכתב הרב זיסברג בשמם. ואם כדבריו, לא נראה שיש כאן חכמה, אלא גניבת דעת; ולא מסתבר שיחסי האחוה היו ממשיכים לשרור בין חירם לשלמה לאחר תרמית שכזו.

¹⁶ בתלמוד (גיטין מז, א) מופיעה מחלוקת אמוראים, אם יש לגוי קנין בארץ ישראל להפקיע מן המעשרות; ופסק הרמב"ם להלכה (תרומות א, י), שאין לגוי קנין, ועל כן יש חובת מעשרות בקרקע שנקנתה על ידו. אם כן, כאשר אדם מוכר קרקע לגוי, עדיין יש קדושה בקרקע, אולם למעשה הגוי אינו נוהג בקרקע בקדושה, ועל כן יש פגיעה בקדושת הקרקע בעצם המכירה. כמובן, שלפי השיטה הסוברת שיש לגוי קנין להפקיע מן המעשרות, יש לראות פגיעה בעצם המכירה, שמפחיתה בפועל מקדושת הקרקע.

¹⁷ רבי משה טולדנו, מחכמי מרוקו לפני מאתיים וחמישים שנה, ספר "מלאכת הקודש" על פירוש רש"י; מהדורת ירושלים תשי"ע, עמודים ע-עא. הספר נדפס לראשונה בליברנו, תקס"ג.

¹⁸ כך היא דעת ריש לקיש בגיטין שם, כך עולה מדברי הגמרא ביבמות (לו, א) וכך פוסקים הרמב"ם (ביכורים ז, ד) והשולחן ערוך (חושן משפט רנ, ה); ולא כמופיע בתוספות גיטין (מח, א ד"ה אי), שההלכה בדרך כלל היא כרבי יוחנן, שקנין פירות הוא כקנין הגוף, וההכרעה כריש לקיש ביבמות היא דווקא במקרה הנזכר שם.

במכירה של הפירות באופן זמני הקנין אינו כקנין הגוף. אולם כאשר מדובר בקנין קבוע, כולם יסכימו, שקנין הפירות הוא כקנין הגוף.¹⁹

ייתכן להשיב, כי באמת הקנין של הפירות לא היה מיועד להיות נצחי, אלא כחלק מהסכם מתמשך, בהתאם למה שחירם כבר נתן לשלמה בעבור הבנייה, או בתמורה להמשך הסיוע מצד חירם. כך באמת כותב המלבי"ם בפירושו למלכים שם, כי חירם המשיך לתת לשלמה זהב ועצי ארזים; ואילו שלמה נתן לו בתמורה לכך את יבולם של הערים הללו. במציאות כזו, שבכל שנה מחדש נערכים חילופין של פירות תמורת זהב וארזים, מסתבר לומר, שכולם יסכימו, שקנין הפירות אינו כקנין גוף הקרקע.

יתרה מזאת. במקרה שלפנינו יש סברה מאוד גדולה לומר, שהמכירה היתה לפירות בלבד. כך אנו מוצאים, שרש"י מבאר בסוגיה העוסקת בקנין פירות (גיטין שם ד"ה המוכר), כי בזמן שהיובל היה נוהג, כל מכירה היתה מכירה לפירות – עד היובל, שאז הקרקעות חוזרות לבעליהם. ממילא, אף אם שלמה מכר את הקרקעות לחירם, הרי שלא מדובר במכירה לצמיתות, משום שביובל הקרקעות חוזרות לבעליהם – ועל כן המדובר במכירה לפירות לזמן מוגבל.²⁰ וכך אנו מוצאים בספר "מלאכת הקודש" הנ"ל, התמה על האפשרות שמכירה זו לא היתה לפירות, שהרי לא ייתכן שהמלך יגזול מבני שבט מסוים את נחלתו.

האם למלך יש היתר מיוחד?

כאשר עם ישראל רצה למנות על עצמו מלך, שמואל הנביא הודיע לעם את "משפט המלך", תוך פירוט ההנהגות שלו עם הציבור, ובכלל זה, זכותו לקחת את השדות הפרטיים של האנשים: "ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו" (שמואל א ח, יד). על פי הדברים הללו, מסתבר לומר, שלמלך אכן יש זכויות לקחת קרקעות של אנשים – והדבר אינו נחשב לגזל, שלא כדברי בעל "מלאכת הקודש" הנ"ל.²¹

המפרשים התלבטו לגבי כרם נבות, מדוע אחאב נזקק להרוג את נבות בשביל לקחת את כרמו, ולא החריס לו אותו מכח סמכותו כמלך. כמה הסברים נתנו לדבר: יש שהסבירו, שההיתר הוא רק לתת לעבדיו את השדות, ולא לעצמו, ואילו אחאב רצה לקחת את הכרם לעצמו.²² אפשרות אחרת היא, שלמלך אכן ישנה סמכות להחריס, והיינו לקחת בחינם, ואילו אחאב רצה לקנות את הכרם –

¹⁹ המשנה למלך (מלוה ולוה ד, יד) כתב כך, שבמקרה כזה גם ריש לקיש יודה, שקנין הפירות הוא כמו קנין הגוף. על פי זה הקשה בספר מעשה אברהם (יורה דעה סימן לו) על דברי הספר "מלאכת הקודש" הנ"ל; והביא דבריו בהסכמה בשו"ת יביע אומר (חלק י, יורה דעה סימן מא).

²⁰ ראה ברש"י גיטין מז, ב ד"ה המוכר. כך אנו מוצאים במלאכת הקודש הנ"ל, התמה על האפשרות שהמכירה היתה מכירה גמורה, שהרי לא מסתבר ששלמה יגזול קרקע מנחלתו של שבט מסוים.

²¹ במסכת סנהדרין נחלקים התנאים בשאלה, אם המלך מותר במה שכתוב בפרשת המלך או לא. לפי רבי יהודה, פרשה זו נאמרה רק לאיים עליהם, וכן כותב האברבנאל, שזה היה מנהג המלכים, אך אין בזה היתר. אולם לפי רבי יוסי, וכפי שאומר רב יהודה בשם שמואל, המלך מותר בזה; וכך פוסק הרמב"ם (מלכים ד, א). הרדב"ז מבאר בדעתו, שזה על פי דברי שמואל בכמה מקומות, שדינא דמלכותא דינא.

²² הסבר ראשון של התוספות סנהדרין כ, ב; וכן הוא ברד"ק שמואל א ח, טו.

ולזה אין לו סמכות.²³ הסבר אחר הוא, שאחאב רצה את הכרם בשביל עבודה זרה, ולסיבה זו בוודאי הדבר אסור.²⁴ עוד הסבר הוא, שדווקא בשדות הרחוקים מהמלך הדבר מותר, ולא בקרובים אליו.²⁵ יש גם הסבר, לפיו יש לחלק בין שדה אחוזה, כמו כרם נבות, שהיא נחלת אבותיו, ואותה אסור למלך לקחת; לבין שדה מקנה, אותה המלך רשאי לקחת.²⁶ הסבר נוסף הוא, שההיתר הוא רק למלך המולך מאת המקום על יהודה וישראל יחד, ולכן אחאב, שלא הומלך על ידי המקום, וגם לא מלך על יהודה, לא היה רשאי לקחת את כרם נבות.²⁷

על פי ההסברים הללו ניתן גם לומר לגבי שלמה המלך, שהיתה לו רשות לקחת קרקעות של אנשים לצורך ההסכם שלו עם חירם מלך צור – קרקעות אלו לא נועדו לצרכיו הפרטיים של שלמה. לא מופיע שהוא העביר תשלום לאנשים עבור הקרקעות הללו. שלמה בוודאי לא לקח את הקרקעות הללו בשביל עבודה זרה. שדות אלו לא היו קרובים לארמונו של שלמה. אמנם, ייתכן ששדות אלו היו שדות אחוזה ולא שדות מקנה. ובכל אופן, שלמה היה מלך שמלך על כל ישראל ונמשח על ידי צדוק הכהן ונתן הנביא.

אם נקבל כל אחד מההסברים הללו – פרט לחילוק בין שדה אחוזה לשדה מקנה – הרי שאין עוד מקום לתמיהתו של בעל מלאכת הקודש, על האפשרות שהמלך לוקח את גוף הקרקע, ולא רק את הפירות. ובאמת, יש שהסבירו על פי הברית בין שלמה וחירם, כי איסור "לא תחנם" אינו שייך כאשר יש צורך גדול כמו בנין בית המקדש או כאשר הממשלה רוצה לכרות ברית שלום בין העמים. הסבר זה מצאנו בתשובה של רבי שניאור מלובלין בעל ה"תורת חסד" המופיעה בספר "זכר שמחה" (סימן רטו).

סברה דומה לזו כתב הרב חיים דוד הלוי, ביחס לחתימת "הסכם השלום" עם מצרים, כאשר כחלק מהסכם זה נמסרו למצרים שטחים נרחבים של ארץ ישראל.²⁸ כמובן, שממשלה זו לא הומלכה על ידי המקום, ובכל אופן נראה שלהבנתם, חילוק זה אינו החילוק העיקרי בעניין. ההנחה

²³ הסבר שני בתוספות שם. ולכאורה נראה דחוק, שהרי אם יש לו סמכות לקחת, קל וחומר, שהוא יכול גם לתת תמורה בעד מה שהוא לוקח. ונראה שהתוספות הבינו, שברגע שהמלך מציע כסף בתמורה לזה, הרי שהבחירה בידו אם למכור או לא, ועל כן אחרי שהוא סירב, לא ניתן היה לכפות עליו את המכירה.

²⁴ הסבר שלישי בתוספות. גם הסבר זה נראה דחוק, שהרי בפסוקים לא נזכרת סיבה כזו.

²⁵ זהו ההסבר הרביעי בתוספות. ולהבנה זו, כרם נבות היה בשומרון ולא ביזרעאל. דבר שגם כן אינו מוסכם – ואדרבה, ההבנה המקובלת היא, שהכרם היה ביזרעאל. וראה בספר "מעשי אליהו ואלישע – הזוית ההיסטורית" מאת יוסי ברוכי, הכותב להוכיח כדעה זו, שהכרם היה בשומרון (עמודים 55-56). ובכל אופן, הסברה לחילוק זה בין קרקע קרובה לקרקע רחוקה, אינה כל כך ברורה.

²⁶ ההסבר החמישי בתוספות שם. כך גם נראה מהרד"ק שמואל ב (טז, ז) שכתב, כי המלך יכול לקחת רק את הפירות אבל לא את גוף הקרקע. אמנם, גם אם לוקחים שדה מקנה, הרי שהיא צריכה לחזור ביוכל למוכר, ועבור המוכר היא שדה אחוזה. בזמן שמואל הנביא, מסתבר שרוב מכריע של השדות היו ברשות אנשים שהחזיקו בזה מאבותיהם מימי החלוקה של יהושע, וקשה לומר, שדבריו בפרשת המלך לא נאמרו לגביהם. בכל אופן, ייתכן לומר, לגבי קושייתו של בעל "מלאכת הקודש", שהיא מבוססת על סברה זו, שאין למלך לקחת מאנשים את שדה האחוזה שלהם.

²⁷ ההסבר הששי בתוספות.

²⁸ שו"ת עשה לך רב שם. הרב חיים דוד הלוי טען, שהיה בזה צורך בטחוני, והדבר סייע לשלמה בשמירת השקט והשלווה.

שלמלך יש היתר מיוחד בדין זה אינה פשוטה, והמפרשים דלעיל, שנתנו הסברים אחרים לנתינת הערים, בוודאי לא סברו כן. קשה גם להגדיר מתי זה נחשב צורך מיוחד ומתי לא.²⁹

הנחתו של הרב הלוי, ששלמה המלך היה זקוק לעריכת הסכמים כאלו בשביל השמירה על המצב הבטחוני, אינה כל כך ברורה. אדרבה, יש מקום להבין, שהמצב הבטחוני בימי שלמה היה טוב באופן שלא היה כמותו. על פי המסופר בתלמוד (מגילה יא, ב), שלמה המלך היה שליט עולמי 'מלך בכיפה'. בספר כפתור ופרח לרבי אשתורי הפרחי כותב (פרק יא), כי חירם מלך צור היה משועבד לדוד ולשלמה. וכך כותב הרב יהודה זולדן על ברית זו, בהסתייגות מהסברו של הרב הלוי, כי שם מדובר היה בהסכם בין ידידים ותיקים ולא בין אויבים, כאשר ההסכם היה מתוך גבורה, שחירם היה כפוף למרותו ושלטונו של שלמה.³⁰ לפי דבריו, גם למלך ישראל אין רשות לתת לשלטון זר קרקעות בארץ ישראל, כל זמן שהשלטון הזר אינו כפוף לשלטון של ישראל.

האם הערים ששלמה נתן היו בארץ ישראל?

הרב חיים הירשנזון בספרו "אלה דברי הברית" רוצה לומר, כי הערים ששלמה נתן לחירם כלל לא היו בארץ, ועל כן לא היתה בכך בעיה של "לא תחנם". לדעתו, המקום המכונה כאן בשם "ארץ הגליל", אינו אלא "גליל הגויים" הנזכר בספר ישעיה, שהוא שטח שכבש דוד המלך באזור המכונה 'סוריא'. הרב הירשנזון הולך בדרכם של הרד"ק והרלב"ג הסוברים שהיו כאן חילופי שטחים, ולהבנתו, שלמה קבל ממלך צור ערים בארץ ישראל, בתמורה לערים בחוץ לארץ.³¹ בהבנה זו יש דוחק רב, שהרי גליל הגויים נזכר בישעיה (ח, כג) בהקשר של כיבושי אשור בארץ ישראל, בדרכו לירושלים, כאשר באותו פסוק נזכרים "ארצה זבולון וארצה נפתלי". גם בפירוש 'דעת סופרים' מזהה את ארץ הגליל עם גליל הגויים, אלא שלדעתו זהו מקום שנחלת שבט נפתלי; כפי שאנו מוצאים ברשימת ערי המקלט את "קדש בגליל", שהיא נחלת נפתלי.³² יש לציין, כי השם "כבול" מוזכר כבר בספר יהושע (יט, כז) כמקום הנמצא נחלת שבט אשר - סמוך לנחלת זבולון "ופגע בזבולון ובגי יפתח אל צפונה... ויצא אל כבול משמאל". המלבי"ם שם מביא אפשרות, כי כבול היתה עיר הבירה של הערים אשר נתן שלמה לחירם, ועל שמה נקראה על ידו הארץ – "ארץ כבול".³³ וכך אנו מוצאים בספר "כפתור ופרח" (פרק יא) לרבי אשתורי הפרחי

²⁹ ישנו הבדל משמעותי בין דברי רבי שניאור מלובלין, לבין דברי הרב חיים דוד הלוי. רבי שניאור מלובלין בתשובתו, אינו כותב את הסברו באופן חד משמעי כהסבר אפשרי יחיד, והוא מביא גם את הסבריהם של הרד"ק והמלבי"ם, כאפשרויות נוספות להיתר המכירה של הערים. אולם הרב חיים דוד הלוי שולל באופן חד משמעי את שאר הפירושים, ויוצא מתוך נקודת הנחה, שרק פירושו הוא הנכון.

³⁰ הרב יהודה זולדן (לאמונת עתיך 62, אדר ב-ניסן תשע"ה) "שלמה וחירם – הסכמים מדיניים על חלקי ארץ ישראל". הועלה לרשת בשינויים קלים בחשוון תשע"ח <https://www.yeshiva.org.il/midrash/36440>.

³¹ "אלה דברי הברית", ירושלים תרפ"ח, חלק ג פרק טז, עמוד 115.

³² ראה יהושע כ, ז; כא, לב. פירוש דעת סופרים על מלכים, הרב חיים דב רבינוביץ, ירושלים תש"ל; מלכים שם. בספר "נחלת יעקב" מהרב יעקב זיסברג (עמוד 700 הערה 60) כותב על דברי הדעת סופרים שהם כדברי הרב הירשנזון, שהגליל אינו בארץ; אך אין הדברים נכונים.

³³ אמנם, מהקשר הדברים נראה, כי הכינוי 'כבול' ניתן על ידי חירם, לאחר שהערים לא מצאו חן בעיניו, וזהו כינוי שלילי למקום. אולם ייתכן שכינוי זה נכנס בשלב מאוחר יותר לספר יהושע, או שחירם השתמש בכינוי זה, על שם אחת הערים שהיתה קרויה בשם זה קודם לכן. במסכת שבת (נד, א), מופיעים שני פירושים לכינוי 'כבול' – או שהאנשים שם

מתקופת בעלי התוספות, כי הוא מזהה את המקום "כבול לא נשתנה שמו"; ולדבריו הוא נמצא, במרחק הליכה שעתיים מזרחית לעכו. גם היום ישנה מועצה מקומית ערבית בשם כאבול באזור זה.³⁴

היו עשירים "מכובלין בכסף וזהב", ומתוך עשירותם הם התפנקו ולא רצו לעבוד. או שהארץ שם לא היתה טובה "חומטון", אדמה בוצית, שהרגל טובעת בה.

³⁴ וכן מביא מקורות נוספים המחזקים זיהוי זה, בספר "נחלת יעקב" עמודים 701-702.

נראה לעני"ד לומר, כי גם רש"י בשבת שם, הבין כדבר פשוט, שהערים המדוברות הן הערים הללו בנחלת שבט אשר. רש"י שם כותב, כי הפסוק "ארץ כבול" מתייחס לעשרים ושתים הערים ששלמה נתן לחירם. ודברים אלו נראים תמוהים, שהרי בפסוק מפורש ששלמה נתן לחירם עשרים ערים, ומדוע רש"י מזכיר עשרים ותשים עיר? וכך תמה על רש"י בפירושו רינת יצחק למלכים שם. ניתן לומר, כי פשוט נפלה טעות ברש"י. אולם מסתבר לעני"ד, כי התשובה טמונה בפסוקים הנזכרים בספר יהושע (יט, ל) לגבי נחלת אשר – "ערים עשרים ושתים וחצריהן". והיינו, שבאזור זה הנקרא על ידי חירם "ארץ כבול" היו באמת עשרים ושתים ערים. בפסוקים במלכים, שהנושא הוא מסירת הערים, לא נזכר מניינם בדווקא. אולם בפסוקי יהושע המתארים את הנחלות, יש לומר, כי המניין הוא מדויק.

בנחלה זו נזכר גם "עיר מבצר צור", וייתכן שהכוונה היא באמת לעירו של חירם, ומבחינתו בהחלט היה משמעותי לקבל את שאר הערים שנתן לו שלמה, שנמצאות בסמוך לעירו.

עוד נראה לעני"ד, כי ניתן לדרוש את ברכת יעקב לאשר – "מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך", שרמז בזה לחטים ולשמן ששלמה נתן מנחלת אשר לחירם מלך צור.

פרק ג: מי היה חירם מלך צור?

ההסברים הנזכרים עד כה מתבססים על הנחת היסוד, שחירם מלך צור היה גוי, ועל כן חל עליו איסור "לא תחנם". אמנם, עצם ההבנה שהוא היה גוי אינה מוסכמת, ויש מקום לומר, שאיסור זה כלל לא חל עליו, כפי שיתבאר.

האם היו שני אנשים בשם חירם?

חירם מלך צור נזכר לראשונה בספר שמואל ב (ה,יא), כאשר עם המלכתו של דוד למלך, הוא שולח שליחים לבנות לו בית. בפעם השניה הוא נזכר בספר מלכים א (ה,טו), כאשר הוא שולח את עבדיו לשלמה, ברגע שהוא שומע על המלכת שלמה למלך. במעמד זה מבקש שלמה מחירם את עזרתו בבנין בית המקדש, והוא כורת עמו ברית.

אחרי התיאור של בנין המקדש, מסופר כי שלמה שולח להביא את חירם מצור, מומחה לנחושת. מופיע לגביו תיאור המלמד, שהוא ישראלי לכל דבר, בן אשה אלמנה ממטה נפתלי (מלכים א ז,יד). האם היו שני אנשים הנושאים את אותו שם - 'חירם'? שניהם היו מצור, שניהם היו בקשר עם שלמה המלך, שניהם סייעו לבנין המקדש, רק שאחד היה מלך צור, ואילו השני היה ישראלי המתגורר בצור? מדברי המפרשים הנזכרים, הרואים בעיה הלכתית בנתינת הערים לחירם מלך צור, ברור שהם לא הבינו שהוא ישראלי, ואכן יש לבאר בדעתם, שמדובר בשני אנשים נפרדים; וכך כותבים במפורש כמה מהמפרשים.³⁵ אולם אם נאמר, שמדובר באותו האיש, הרי שהוא ישראלי כשר לכל דבר, וממילא, אין כל בעיה בנתינת הערים אליו.

מדרש שכל טוב: חירם מלך צור היה ישראלי גמור

בספר בראשית מסופר על רעהו העדולמי של יהודה - חירה (לח,א). בכמה מהמדרשים מופיעה מחלוקת אמוראים, אם יש לזהות את 'חירה' העדולמי עם חירם שהיה בימי דוד ושלמה או לא. האפשרות המזהה אותו עם אותו חירם לומדת מהכתוב "אוהב היה חירם לדוד כל הימים" (מלכים א ה,טו), כי לחירם היתה אהבה רבה לשבט זה, כבר מימי אבי השבט. לפי אפשרות זו, הוא היה חי קרוב לאלף ומאתיים שנים. לעומת זאת לפי האפשרות השניה, חירם היה חי קרוב לחמש מאות שנה.³⁶

³⁵ ראה לדוגמא במלבי"ם מלכים א ז,יד. וכן עולה מהדעה במדרש המזהה את חירם מלך צור עם חירה העדולמי, כמובא להלן.

³⁶ לפי מדרש רבה, רבי יהודה בן סימון אומר שהיה זה חירם אחר, ורבנן סוברים שזהו אותו חירם. ואילו לפי מדרש תנחומא, רבנן סוברים שזהו חירם אחר, ורבי יהודה בן סימון סובר, שזהו אותו חירם. במדרש שכל טוב נקט כגרסת

במדרש שכל טוב (וישב לח, א) כותב, כי יש לקבל את הדעה שאין מדובר באותו אדם, בגלל המסופר על חירם, שהוא בן אשה אלמנה מנפתלי – והיינו, שאביו היה גוי, שבא על בת ישראל.³⁷ המדרש אינו מזהה בפירוש בין חירם מלך צור לבין חירם האומן, אולם אם אכן היתה חלוקה ביניהם, לא היה כל מקום לראייתו.

ייתכן לומר, שחירם היה שם כללי למלכי צור (כמו שפרעה הוא שם כללי למלכי מצרים), ולא כל המלכים היו מישראל. אולם ניתן לומר על מלך זה, ששלמה נתן לו את הערים, שהוא היה מישראל.

ספר "מעשה אברהם": חירם היה גר צדק

גם אם לא נקבל את הזיהוי של חירם האומן מצור עם חירם מלך צור, יש מקום לומר, כי חירם מלך צור התגיייר והפך לישראלי כשר לכל דבר. האהבה הגדולה של חירם לדוד ולאחר מכן לשלמה, באה לידי ביטוי גם באמירתו של חירם "ברוך ה' היום אשר נתן לדוד בן חכם" (מלכים א ה, כא) – כאשר הוא משתמש בשם ה', וניכרת מכאן אמונתו הגדולה. וכך מרחיב לטעון בספר "מעשה אברהם".³⁸

לאפשרות זו יש סימוכין מהמסופר בזוהר על השפעתו הגדולה של שלמה על חירם, שבתחילה עשה את עצמו לאלוה, ואחר כך ירד והודה לו לשלמה.³⁹ כך גם אנו מוצאים שמסופר על חירם, שהוא זכה להיכנס בחייו לגן עדן.⁴⁰

תוספות: חירם היה גר תושב

המדרש רבה. בפירוש הדר זקנים על התורה (בראשית לח, ב) כותב, כי חירם היה ממשפחתו של חירה, ומשפתו היתה אוהב את שבט יהודה (אך אין המדובר באותו אדם ממש).

³⁷ בספר דברי הימים ב (ב, יג) נזכר, כי חירם מלך צור שלח לשלמה איש מבנות דן, מומחה לכסף וזהב ונחושת. יש מקומות בחז"ל שם מבואר, כי אמו היתה משבט דן, ואביו מנפתלי (ערכין טז, ב; תנחומא כי תשא אות יג). אמנם, המלבי"ם שם מבאר, כי אלו שני אנשים שונים. חירם מצור היה בן אשה מנפתלי, והוא היה מומחה לנחושת. ואילו האיש מבנות דן ששלח חירם מלך צור (ששמו אינו מוזכר בכתוב), היה בנו של חירם האומן, והוא היה מומחה גם לכסף וזהב. גם האפשרות המופיעה בחז"ל, וגם האפשרות לפיה מבאר המלבי"ם, אינם מתאימים לפירושו של בעל מדרש שוחר טוב, הרואה בחירם מצור האומן, את מלך צור בעצמו.

³⁸ מעשה אברהם, רבי ניסים אברהם אשכנזי, איזמיר תרט"ו; יורה דעה סימן לו.

³⁹ זוהר פרשת אחרי מות דף סא, א.

⁴⁰ במסכת כלה רבתי ג, כג הוא נזכר כאחד משבעה שנכנסו בחייהם לגן עדן; ובמדרש בראשית רבתי (כד, לד) הוא נזכר כאחד מיי"ג שלא טעמו טעם מיתה. אמנם, במסכת דרך ארץ (א, ט) הוא נזכר כאחד מתשעה שנכנסו לגן עדן, ושם מופיעה גם דעה האומרת, שיש להוציא את חירם מהרשימה, ולהכניס תחתיו את רבי יהושע בן לוי. באוצר המדרשים (אייזנשטיין; אלפא ביתא דבן סירא, המתחיל בעמוד 35) מופיע לגביו, שהיה מתחילה ירא אלוקים, והקב"ה הכניסו לגן עדן לאלף שנים, ואחר כך נתגאה ואמר "אל אני" (ראה יחזקאל כח, ב), ועל כן הקב"ה העבירו לגיהנם (ובבראשית רבתי הנ"ל נזכר שהוא נכנס לגן עדן בזכות חלקו בבנין המקדש, והיה שם ארבע מאת שנה, וכל זמן שהמקדש היה קיים, הקב"ה לא היה רוצה להיפרע ממנו).

אפשרות ההיתר המיוחדת החלה לגבי חירם מלך צור, נזכרת כבר בתוספות ביבמות (כג, א ד"ה ההוא), אשר מקשים על עצם כריתת הברית בין שלמה לחירם, על פי הפסוק: "לא תכרות להם ברית ולא תחנם" (דברים ז, ב).

התירוץ הראשון אותו כותבים בעלי התוספות הוא, שאיסור כריתת הברית נאמר דווקא כאשר זהו ברית לעבודה זרה, ככתוב בפסוק נוסף "לא תכרות להם ולא לוהיהם ברית" (שמות כג, לב). אמנם, תירוץ זה אינו מיישב את מתן הערים על ידי שלמה לחירם – וייתכן שמסיבה זו התוספות מביאים תירוץ נוסף, שחירם היה גר תושב.⁴¹

למרות שהתוספות אינם מביאים תירוץ זה בשביל להסביר את מכירת הערים לחירם, כמה מהמחברים הביאו את דברי התוספות בהקשר זה והבינו, כי זו הסיבה העיקרית בגללה ניתן היה למכור לו את הערים.⁴²

⁴¹ התוספות מביאים תירוץ שלישי בנוגע לכריתת ברית, שאיסור זה נאמר רק לגבי שבעת העממים, ולא לגבי אומות אחרות. אמנם, התוספות מדגישים, כי בנוגע לאיסור "לא תחנם", האיסור חל גם על עמים אחרים. התוספות אינם מזכירים כלל את נתינת הערים של שלמה לחירם בהקשר זה. לכאורה הדבר אינו ברור. על פי תירוצם זה, חירם לא היה גר תושב, ובכל זאת מותר היה לכרות עמו ברית. אולם למכור לו קרקעות עדיין אסור (וייתכן שהתוספות הבינו כפירוש האברבנאל, ולכן לא ראו בעיה במכירת הערים הללו).

בתוספות הרא"ש שם מביאים את שלושת תירוצי התוספות, ומוסיפים תירוץ רביעי, שדווקא ברית לשם מלחמה אסורה, השתתפות יחד בקרב. אבל ברית של שלום, כמו שהיה עם אבימלך "אם תשקור לי ולניני..." מותרת.

⁴² פנים יפות על התורה, דברים ז, ב, רבי פנחס הלוי הורוביץ (תצ"א-תקס"ה), מהדורה חדשה – בני ברק, תשס"ח. וכן הסכים הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר הנ"ל; והביא מדברי השושנים לדוד על מסכת עבודה זרה (א, ח), שכתב בכיוון זה, על פי דברי חירם שלמה הנ"ל "ברוך ה' אשר נתן..." ועל פי המסופר על חירם, שנכנס לגן עדן.

יש לציין, כי התוספות עצמם במסכת עבודה זרה (כ, א) אינם מזכירים תירוץ זה, שחירם היה גר תושב, אלא מביאים רק את שני התירוצים האחרים (למרות שהם מדגישים גם שם לגבי איסור "לא תחנם", שהוא נוהג בשאר האומות). וכן בסמ"ג (לאוין מז) אנו מוצאים שהוא מביא רק את ההסבר השלישי של התוספות הנ"ל, בביאור כריתת הברית בין שלמה לחירם, שלא היתה בכך בעיה מכיוון שחירם לא היה משבעת העממים.

בעבודה זו עסקנו במעשה נתינת הערים בגליל על ידי שלמה המלך לחירם מלך צור. בפרק הראשון עמדנו על סתירה לכאורה בין הפסוקים בספר מלכים לבין המתואר בכתוב בספר דברי הימים - האם שלמה נתן לחירם את הערים, או שמא חירם נתן ערים לשלמה. אפשרות אחת שראינו היא, שאין כאן סתירה, ופשוט היו כאן חילופי שטחים בין שלמה לחירם - ערים תמורת ערים (רד"ק ורלב"ג). אפשרות אחרת היא, כי המדובר באותם ערים, ששלמה נתן אותם לחירם, אולם מאחר שהערים הללו לא מצאו חן בעיניו, הוא החזירם לשלמה (אברבנאל ומלבי"ם).

בפרק השני עסקנו בשאלה ההלכתית בנוגע למסירת הערים על ידי שלמה לחירם - שלכאורה יש במכירת ערים בארץ ישראל לגוי, משום עבירה על איסור "לא תחנם", שנדרש בדברי חז"ל, כאיסור למכור להם קרקע בארץ ישראל. על פי האפשרות הראשונה דלעיל, שהמדובר בחילופי שטחים, יש שכתבו, כי האיסור אינו מתייחס לחילופי שטחים אלא רק למכירה גמורה, בלא קבלת שטח תמורתה. האברבנאל והמלבי"ם, שפירשו שהמדובר באותם ערים ולא בערים אחרות, גם ביארו, שלא היתה כאן נתינה של הערים עצמם לחירם, אלא רק נתינה של החיטים והשמן הגדלים בערים אלו, כחלק מההסכם שביניהם. מכירה כזו, שאינה כוללת את גוף הקרקע, אינה אסורה. ראינו הסברים נוספים שנכתבו בנוגע לשאלה ההלכתית, כמו היתרים מיוחדים למלך בשעת צורך משמעותי, או לצורך בטחוני, ועוד.

בפרק השלישי הבאנו הסברים לפיהם חירם כלל לא היה גוי, ועל כן לא היתה בעיה במכירה. מדרש שכל טוב המזהה אותו עם חירם מצור בן האשה האלמנה מנפתלי, ספר מעשה אברהם הטוען שחירם התגייר; ואפשרות שאינה רואה אותו כישראל, אבל גם לא כגוי גמור - אלא גר תושב. ולפי אפשרות זו, אין איסור למכור קרקע לגר תושב (אפשרות בתוספות, אליה הסכימו כמה מחברים). בעמוד הבא מופיעה טבלה מסכמת, של הדעות הנזכרות בעבודה זו, לגבי השאלה ההלכתית בנוגע לנתינת הערים על ידי שלמה לחירם. נקווה לראות במהרה בשוב עם ישראל לכלל ארצו, ובבנין מחודש במהרה של המקדש!

מספר	האומר	ההסבר
1	רד"ק ורלב"ג	חילופי שטחים מותרים
2	אברבנאל ומלבי"ם	רק הפירות נתנו ולא הקרקע
3	הרב יעקב אריאל – באהלה של תורה	שלמה לא נהג כהלכה
4	על פי תוספות	למלך יש מקום להתיר בפרט למלך המולך על כל ישראל מאת המקום
4	רבי שניאור מלובלין (בספר "זכר שמחה")	לצורך גדול כמו בנין המקדש וברית שלום – מותר
5	הרב חיים דוד הלוי – עשה לך רב	מותר לצורך בטחוני
6	הרב יחזקאל מוצפי - שדה יחזקאל	מותר כשזה רק על מנת לקחת מהם מיסים
7	הרב בצלאל ז'ולטי	מותר כשהגוי אינו מתגורר בארץ
8	אפשרות בספר נחלת יעקב	שלמה לא התכוון לתת את הערים
9	הרב זלמן שך (מובא בשבת הארץ)	מותר כשלגוי כבר יש קרקע בארץ
10	הרב חיים הירשנזון - אלה דברי הברית	הערים לא היו בארץ
11	מדרש שכל טוב	חירם היה ישראלי
12	מעשה אברהם – רבי ניסים אברהם אשכנזי	חירם היה גר צדק
13	תוספות	חירם היה גר תושב
14	אפשרות שהתוספות שולל	מותר למכור למי שאינו משבעת עממי כנען

- אברבנאל, רבי יצחק, **פירוש אברבנאל על נביאים ראשונים**, לייפציג, תמ"א
- אריאל, הרב יגאל, **מקדש מלך**, חיספין, תשנ"ד
- אריאל, הרב יעקב, **שו"ת באהלה של תורה**, כפר דרום-אשקלון, תשנ"ח-תשע"ו
- אשכנזי, רבי ניסים אברהם, **מעשה אברהם**, איזמיר, תרט"ו
- בן מיימון, רבי משה (הרמב"ם), **משנה תורה**, ירושלים, תשל"ד
- הורוביץ, רבי פנחס הלוי, **פנים יפות**, בני ברק, תשנ"ח
- הירשנזון, הרב חיים, **אלה דברי הברית**, הובוקן, תרפ"ח
- הלוי, הרב חיים דוד, **עשה לך רב**, תל אביב, תשל"ו-תשמ"ט
- ולדינברג, הרב אליעזר, **שו"ת ציץ אליעזר**, ירושלים, תש"ה-תש"ס
- זולדן, הרב יהודה, **לאמונת עתיך** (62), כפר דרום, אדר ב-ניסן תשס"ה
- זילטי, הרב בצלאל, **תורה שבעל פה** (כרך יא), ירושלים, תש"ל
- זיסברג, הרב יעקב, נחלת יעקב, **מרכז שפירא**, תשס"ה
- טיקוצ'ינסקי, הרב יחיאל מיכל, **ספר השמיטה**, ירושלים, תשי"א
- יוסף, הרב עובדיה, **שו"ת יביע אומר**, ירושלים, תשט"ז-תשס"ד
- כוגן, מרדכי, **'מקרא לישראל' על ספר מלכים**, תל אביב, תשע"ט
- כץ, הרב ראובן, **התורה והמדינה** (ט), תל אביב, תשי"ט
- לייבוש, רבי מאיר, **מלבי"ם**, בני ברק, תש"ן
- מוצפי, הרב יחזקאל, **שו"ת שדה יחזקאל**, ירושלים, תשס"א
- פארדו, רבי דוד, **פירוש שושנים לדוד על המשנה**, ונציה, תקי"ב
- קארו, רבי יוסף, **שולחן ערוך**, ירושלים, תשנ"ג
- קוק, הרב אברהם יצחק הכהן, **משפט כהן**, ירושלים, תשכ"ו
- קוק, הרב אברהם יצחק הכהן, **שבת הארץ**, ירושלים, תשנ"ג
- קלימי, יצחק, **דברי הימים – כתיבה היסטורית ואמצעים ספרותיים**, ירושלים, תש"ס
- קנייבסקי, הרב שמריהו יוסף חיים, **דרך אמונה**, בני ברק, תשנ"ב
- קרליץ, הרב אברהם ישעיה, **חזון אי"ש** – הלכות שביעית, ירושלים, תשי"ב

רופא, אלכסנדר, מבוא לספרות המקרא, ירושלים, תשס"ו